

Бубенок О. Б.

ORCID: 0000-0002-0104-6081

*доктор історичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу Євразійського ступу
Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

ПРОБЛЕМА ЛОКАЛІЗАЦІЇ ВЕЛИКОЇ БОЛГАРІЇ ХАНА КУБРАТА (ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

Ключові слова: Велика Болгарія, хан Кубрат, Феофан, Никифор, Куфіс.

В історії кочівників приазовських степів раннього Середньовіччя є чимало нез'ясованих та спірних питань. Серед них варто виділити повідомлення візантійських істориків Феофана та Никифора про розташування так званої Великої Болгарії, засновником якої в першій половині VII ст. був хан Кубрат. Найбільш докладна інформація про це міститься в “Хронографії” Феофана. Зокрема, візантійський автор повідомляє, що “Велика Болгарія” простягалася від “Меотидського озера” (Азовського моря. – О. Б.) до річки “Куфіс” (Кубань. – О. Б.). У творі Никифора “Бревіарій” інформація про це ще більш стисла. Він повідомляє, що вздовж “Меотидського озера” по річці “Кофіс” була розташована в давні часи “Велика Болгарія”. На жаль, про Велику Болгарію ніхто із середньовічних авторів більше не повідомляв.

Питання про локалізацію Великої Болгарії та її кордонів неодноразово порушувалося в історичній науці, але й досі не можна вважати його остаточно вирішеним. Наразі існують принаймні два основні погляди, представники яких, з незначними відмінностями у поглядах всередині напрямків, продовжують обстоювати свої позиції. Умовно їх можна поділити на прихильників “широкого” та “вузького” варіантів локалізації об'єднання. Висновки обох побудовані переважно на основі обмеженого набору письмових джерел: “Хронографії” Феофана та “Бревіарії” Никифора (кінець VIII – початок IX ст.), написаних на основі того самого більш раннього візантійського історичного твору; “Нового списку Вірменської географії” VII ст.; листа хозарського царя Йосипа Хасдаю ібн-Шафруту.

“Широкого” варіанта локалізації Великої Болгарії традиційно дотримувалися болгарські дослідники: В. Н. Златарев, А. Бурмов, Д. Ангелов, С. Ваклієв, Д. Димитров та інші. Вони зараховували до Великої Болгарії не лише Східне та Північне Приазов'я, а й степи

від Волги на сході і до Південного Бугу на заході. Аналогічні погляди щодо локалізації Великої Болгарії в степах Східного та Північного Приазов'я мали і деякі східноєвропейські дослідники: Ф. Вестберг, М. І. Артамонов, Ф. Генінг, А. Х. Халіков, І. А. Баранов та інші. Слід зазначити, що ідею “широкої” локалізації Великої Болгарії підтримали й деякі сучасні українські історики. Серед них варто особливо виділити О. О. Тортіку, кандидатську дисертацію якого було присвячено саме цій темі. У дисертації розроблена ним методика для підрахунку чисельності та території мешкання кочової орди пройшла апробацію на даних письмових джерел про Велику Болгарію в Приазов'ї. Все це дало підстави автору дисертації вважати, що Велика Болгарія хана Кубрата розташовувалася не лише у Східному, а й у Північному Приазов'ї.

Проте певна частина східноєвропейських дослідників дотримувалася “вузького” варіанта локалізації Великої Болгарії, яка, на їхню думку, мала б бути розташована лише у Східному Приазов'ї. Серед них були К. Патканов, І. С. Чічуров, С. О. Плетньова, О. В. Гадло, З. А. Львова та інші дослідники.

Компроміс між двома варіантами локалізації було запропоновано М. Я. Мерпертом і А. П. Новосельцевим. На думку М. Я. Мерперта, справді під контролем протоболгар перебували землі навколо всього Азовського моря, але ядром об'єднання було Східне Приазов'я. А. П. Новосельцев погоджувався з цим. До цього слід додати підхід сучасного українського дослідника О. В. Комара, який дуже скептично ставився до уривчастих повідомлень Феофана та Никифора про Велику Болгарію. Але на цьому перелік імен дослідників, які займалися зазначеною проблемою, є далеко не вичерпаним.

Підбиваючи підсумок, варто зазначити, що прибічники “вузької” локалізації Великої Болгарії буквально дотримувалися повідомлень Феофана та Никифора. Водночас прибічники “широкої” локалізації використовували не лише цю уривчасту інформацію письмових джерел, а й дані сучасної науки про специфіку розвитку та організації середньовічних кочових соціумів. Проте письмових джерел за цією тематикою досить мало, і тому можна вважати питання щодо локалізації Великої Болгарії хана Кубрата ще не вирішеним остаточно.